

הגשם ותפילת הגשם

א. על חשיבות הגשמים

חג הסוכות הוא חג המים. המשנה מציינת ש"בארבעה פרקים העולם נדון", והיא חותמת ש"בחג נידונין על המים" (ראש השנה א, ב) - מכאן נתייחדה מצוה מיוחדת אך ורק לחג הסוכות, ניסוך המים על גבי המזבח. "ומפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג? אמר הקב"ה נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי שנה" [שמתחילים לרדת בערך בזמן החג] (ראש השנה לו, ע"א). כאן לא נעסוק ב"ניסוך המים". הארכנו בנושא זה והקדשנו לו מאמר מיוחד (לעיל עמ' 113). רק נציין בקצרה את התפקיד החיוני של המים בחיי העולם ובחיי האדם. העולם נוצר ממים,¹ ולמעלה משני שלישים משטחו הם ימים ונהרות. האדם נוצר מתוך המים,² וכשמונים אחוז מגופו הם נוזל. בלי מים אין חיים. ולכן כשרצו חז"ל להדגיש את חשיבותה ומרכזיותה של התורה בחיים השוו אותה למים: "אין מים אלא תורה שנאמר (ישעיהו נה, א) 'הוי כל צמא לכו למים'" (בבא קמא יז, ע"א).

עד כאן על המים בכלל. בתוך ים מושגי המים ממלא הגשם תפקיד מרכזי, וברוב המקומות, בוודאי בארץ ישראל, ארץ הקודש, כל מה שאמרנו על המים נכון בעיקר ובמיוחד דווקא לגבי הגשם. כיום בעידן המודרני והסופר-טכנולוגי רווי הקידוחים והמשאבות גם מי תהום אינם מחוץ להישג ידינו, ובעידן העכשווי ממש, גם מי הים המותפלים מהווים מקור מים נחשב ונפוץ. אבל בימי קדם רק תושבים שחיו על גדות נהרות יכלו לפתח חיים נאותים, לחיות חיי תרבות, לגדול כאומה משפיעה ואף ליעשות לאימפריה. כך מצרים הקדומה ששכנה על הנילוס, וכך בבל ואשור שמלכו בכיפה אחריה, ששכנו על גדות הפרת והחידקל. ארץ ישראל כמו רוב ארצות העולם, כפי שנקראה אז ארץ כנען, הייתה תלויה לחלוטין בגשם. הפירוש המעשי של מים, שהם מעניקים חיים, הוא שבלי גשם אין חיים.³

¹ "ורוח א-להים מרחפת על פני המים" (בראשית א, ב), ומתוך זה נבראה הבריאה הראשונה: "ויאמר א-להים יהי אור" (שם שם, ג).

² מי השפיר העוטפים את העובר ברחם אמו.

³ בספרי יונה נבואה ותוכחה, עמ' 71, הסברתי, שכאשר אליהו אומר "חי ה'... אם יהיה השנים האלה טל ומטר" (מלכים א' י, א) הוא בעצם מביא מוות לעולם.

לכן מצמידה התורה את הגשם ואת מניעתו, כשכר ועונש להולכים בדרך ה' ולסרים ממנה: "והיה אם שמוע תשמעו אל מצוותי... ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירושך ויצהרך... השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם א-להים אחרים והשתחוויתם להם. וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה" (דברים יא, יג-יז). גם בפרשת הברכה והתוכחה "מכבב הגשם". בתוכחת בחוקותי במקום הראשון והחשוב: "אם בחוקותי תלכו ואת מצוותי תשמרו ועשיתם אותם ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו... ואם לא תשמעו... ונתתי את שמיכם כברזל..." (ויקרא כו, ג-יט). וגם תוכחת כי תבוא "והיה אם שמוע תשמע בקול ה' א-להיך לשמור לעשות את כל מצוותיו... יפתח ה' לך את אוצרו הטוב, את השמים לתת מטר ארצך בעתו... והיה אם לא תשמע בקול ה' א-להיך... והיו שמיך אשר על ראשך נחשת..." (דברים כח א-כג).

ב. גשמים ותחיית המתים

גם חז"ל הפריזו מאוד מאוד בחשיבות יום הגשמים. 'אמר רבי אבהו, גדול יום הגשמים מתחיית המתים. דאילו תחיית המתים לצדיקים - ואילו גשמים בין לצדיקים בין לרשעים. ופליגא דרב יוסף, דאמר רב יוסף מתוך שהיא שקולה לתחיית המתים קבועה בתחיית המתים"⁴ (תענית ז, ע"א). רש"י פירש: "שבה חיים בני אדם שהתבואה רגילה בו [בגשם]" (שם שם). לאמורא המקל בערך הגשם, הוא שווה לתחיית המתים; ולרבי אבהו יום הגשמים אף עדיף מתחיית המתים, שהיא מיועדת רק לצדיקים; וכן עדיף יום הגשמים מיום שניתנה בו תורה כגירסת הגמרא להלן, שהוא רק לאלה שעוסקים בתורה. יום הגשמים הוא יום ברכה לכול, כיון שהוא יורד לעולם בשווה.

הגאון מווילנה מסביר את הקשר בין גשמים לתחיית המתים: "והענין, כי הגשמים אינם ע"פ הטבע כלל. כי כל הדברים שבעולם אומרים הפילוסופים שהוא ע"פ הטבע, אף זריחת השמש ושקיעתה. אבל על הגשמים מודים שאינם ע"פ טבע כלל. כאשר אנו רואים שפעמים לא ירד כלל, ופעמים ירד בכל יום ויום... וזה שאמרו 'מתוך שהיא שקולה לתחיית המתים', כי גם בתחיית המתים מודים כולם שהוא אינו על פי טבע, שעל פי טבע לא ייתכן שיהא אדם הנרקב

⁴ הכוונה לתוספת "משיב הרוח ומוריד הגשם", הנאמרת בברכת "מחייה המתים" שבתפילת העמידה. ברכה זו נקראת 'גבורות' על שם פתיחתה "אתה גיבור לעולם ה'", ובה נדון להלן.

מזמן רב לחזור ולחיות, ולכן קבועה בתחיית המתים" (אדרת אליהו, דברים לג, א, האופן השני).⁵

היבט נוסף לקשר בין יום הגשמים לתחיית המתים עולה במיוחד לאור הערת הגמרא "מתוך שהיא שקולה כתחיית המתים קבועה ב[ברכת] תחיית המתים". באמת, המעיין בתוכן הברכה השנייה בעמידה, שם לב שברכה זו אינה מכוונת לאירוע הגדול של תחיית המתים, שיהיה בעתיד כמו בנבואת יחזקאל. הרי בברכה אין אנו אומרים יחיה מתים אלא מחיה מתים דהיינו מדובר על "נס תחיית המתים" שמתרחש בהווה עכשיו בכל רגע. וכבר קבע הרמב"ן, ש"החפץ הא-להי אשר בו בעת היצירה - יהיה דבק בו תמיד והוא יקיים אותו לעד" (בראשית ב, יז), ועל כן ביאר ר' חיים מוולוז'ין שזה פירושה של התפילה "המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית".

וכך כתב: "אבל הוא יתברך שמו כמו בעת בריאת העולמות כולם בראם והמציאם הוא ית"ש יש מאין בכוחו הבלתי תכלית. כן מאז כל יום וכל רגע ממש, כל כח מציאותם וסדרם וקיומם תלוי רק במה שהוא ית"ש משפיע בהם ברצונו יתברך כל רגע - כח ושפעת אור חדש. ואילו היה הוא ית' מסלק מהם כח השפעתו אף רגע אחת כרגע היו כולם לאפס ותוהו וכמו שיסדו אנשי כה"ג [בברכת יוצר אור] המחדש בטובו בכל יום מעשה בראשית היינו תמיד ממש כל עת ורגע וראיתם מפורשת כאמור 'לעושה אורים גדולים' (תהילים קלו, ו) שלא יאמר עשה אלא עושה" (נפש החיים א, ב).

כך פירש גם הרב דסלר: "מחיה מתים - בהווה תמיד, בחינת 'מחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית' והנה המיתה היא פרוד הגוף מהנפש... וענין חבור הגוף עם הנפש הוא לראות בטבע - את הנס שבו... והנה הקב"ה מחיה מתים תדיר, כי עצם חבור הגופים עם הנפשות הוא חבור של שני דברים הסותרים זה לזה, ובכל רגע עלולים להפרד אם ח"ו השי"ת לא יחברם תדיר בכוחו האין סופי" (מכתב מאליהו ח"ג, עמ' 75-76). מה מאפשר את החיבור הזה? הגשם שמצמיח תבואה שרק האוכל אותה [או מזון אחר] מתחברת נפשו לגופו, והוא כבחינת "מחיה מתים".⁶

⁵ הגאון דן בתואר "איש הא-להים" המוצמד למשה בפסוק זה.

⁶ לכן מצאו חז"ל שהפועל אכ"ל מציין גם חיבור בין איש ואישה, ואמרו שהיא לשון נקייה. "כי אם את הלחם אשר הוא אוכל" (בראשית לט, ו) - "היא אשתו" (בראשית רבה פו, ו). וכן: "קראן לו ויאכל לחם" (שמות ב, כ) - "שמא ישא אחת מכן" (שמות רבה א, לב), ועוד. כידוע,

במקביל לקשר בין יום הגשמים ליום תחיית המתים, מביאה הגמרא קשר נוסף: "אמר רב יהודה, גדול יום הגשמים כיום שניתנה בו תורה, שנאמר 'יערוף כמטר לקחי' (דברים לב, ב) ואין לקח אלא תורה, שנאמר: 'כי לקח טוב נתתי לכם תורתנו אל תעזבו' (משלי ד, ב) [רש"י: השווה לקח [=תורה] למטר]. רבא אמר, יותר מיום שניתנה בו תורה, שנאמר יערוף כמטר לקחי - מי נתלה במי? הוי אומר, קטן נתלה בגדול" (תענית ז, ע"א). וכן פירש רש"י על התורה: "יערוף כמטר לקחי - זו היא העדות שתעידו שאני אומר בפניכם, תורה שנתתי לישראל שהיא חיים לעולם כמטר הזה שהוא חיים לעולם" (דברים לב, ב). מהרש"א ציין שהגשם מחיה את הגוף, והתורה מחיה את הנשמה, ומכאן שוב ש"אין מים אלא תורה" (בבא קמא יז, ע"א), ושניהם - מים ותורה - מחיים את האדם ומחברים גוף ונשמה.

ג. גבורות גשמים

ליחודיות של תרומת הגשם לחיי אדם עלי אדמות מצאו חז"ל ביטוי מיוחד: "גבורות גשמים". כך בשתי משניות: "מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים" (ברכות ה, ב), "מאימתי מזכירין גבורות גשמים" (תענית א, א). הגמרא דנה במקור השם 'גבורות גשמים': "מאי גבורות גשמים? א"ר יוחנן מפני שיורדין בגבורה".⁷ שנאמר 'עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר', [וכתיב] 'הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות' (איוב ה, ט-י).⁸ אתיא 'חקר' 'חקר' מברייתו של עולם... וכתיב [בברייתו של עולם] 'מכין הרים בכוחו נאזר בגבורה' (תהילים סה, ו) [משמע שכל "חקר" הוא בגבורה, ולפיכך הגשמים שנאמר בהם 'גדולות עד אין חקר... הנותן מטר על הארץ, נקראים גבורה'] (תענית ב, ע"ב).

הזהר מסביר, "שחטא אדה"ר, כשאכל מעץ הדעת, היינו שעבר על מאמר בוראו ועשה הזיווג בחול ועירב הטוב עם הרע ולא המתין לשבת העליון שאין בו שטן" (ספר הליקוטים לר"ח ויטאל עמ' ה), ולשון אכילה היא לשון נקייה. בסוגיה הזו דנתי בהרחבה בספרי הסתרים באסתר, עמ' 234 ואילך.

⁷ השם משמואל שאל: "ויש להבין, שמים הם חסד, ולמה יורדין בגבורה עד שיקראו גבורות הגשמים? ונראה, דהנה כבר אמרנו שיש בגשמים כח מים עליונים, וע"כ אם האדם לוקח ההשפעה לטוב ולראוי הרי הוא בחסד, אבל אם ח"ו לוקח לדברים בלתי ראויים אז הגבורות מצמצמות ומסירין את חלק המים העליונים מהשפעה זו..." (שמ"ע ושמח"ת, שנת תרע"ב, עמ' רטו).

⁸ בגמרא שלנו הגרסה כאן היא רק פסוק ט עד 'עד אין מספר'. אבל מהרש"א ועוד הגיהו להוסיף כאן גם את פסוק י, המזכיר גשמים, פסוק שהגמרא מביאה בסמוך. דהיינו, יש למחוק את המילה 'וכתיב' שבגמרא, המחלקת בין פסוק ט לפסוק י, ושנכתבה כאן בסוגריים מרובעים.

מפרשי המשנה מביאים הסברים שונים למילה "גבורות". כבר התוספות שאלו: "אמאי נקט 'גבורות' טפי מ'כח'... או ליתני 'גדולת גשמים' [הלא בפסוק נזכרים לא רק 'גבורות' אלא גם הביטויים 'כח' ו'גדולה']. ויש לומר, דמן הדין נקט גבורות, משום טעמא דאיכא כח ואיכא גדולה [=המילה גבורות כוללת את הכוח והגדולה]. אי נמי, משום דהברכה מתחילה בגבורה [אתה גבור לעולם ה'] להכי נקט גבורות (תוספות ד"ה 'זכתיב', תענית שם, שם). והרב עובדיה מברטנורא פירש בפשטות: "לפי שהגשמים אחת מגבורותיו של הקב"ה" (תענית א, א). הרמב"ם מחדד יותר: "וכינה אותה במילת גבורה לגודל תועלתו" (ברכות ה, ב). דהיינו, הגשמים אינם סתם גבורה בין גבורות המקום, אלא גבורה מיוחדת, שתועלתה גדולה במיוחד. ומהרש"א פירש, שבניגוד לגבורת האדם שבכוחו להמית חיים, גבורתו של הקב"ה היא להחיות מתים, כי הגשמים מביאים רחמים וחיים לעולם. ברכת גבורת ה', מול קללת והרס גבורת האדם.

פן מיוחד בגבורה של עניין הגשם נמצא בפירוש הרמב"ן לפסוק באיוב "עושה גדולות ואין חקר" (איוב ה, ט): "יספר כי הא-ל ידין עמים בפרט ובכלל, כי יתן המטר, וימנענו על מעשיהם, לרומם ולהשפיל. ועל כן אשים אליו דברתי⁹ בהביאו צרה על היחיד" (רמב"ן, שם שם). וכן כתב הריטב"א: "שמפתח של גשמים לא נמסר בידי שליח, אלא בידי הקב"ה, כדי לרדות בהם את הבריות. שחיי בני אדם בעוה"ז תלויים בהם" (ריטב"א תענית ב, ב). מובן שפירוש זה מתייחס בעיקר לפסוקים "והיה אם שמוע תשמעו... ונתתי מטר ארצכם... השמרו לכם פן יפתה לבבכם ועצר ה' את השמים" (דברים יא, יג-יז). מהם עולה שהקב"ה משתמש בגשם לשכר ועונש.¹⁰ יש להזכיר כי "דין" בספרות ח"ן הוא "גבורה",¹¹ ולפיכך הגשם שהוא אמצעי דין - נקרא 'גבורות'.

הרמב"ן מביא טעם נוסף לקריאת גשמים בשם 'גבורות': "והנה בכל הדברים שהם תשמישו של עולם אין דבר נפסק ויבוא [דהיינו כל חוקי הטבע יציבים וקיימים בלי שינוי] זולתי המטר, כי השמש והירח לא ימוש... על כן יביאו ממנו [מהגשם] ראייה בספר הזה [איוב] ויזכרוהו להרבות השגחת ה' בשפלים" (איוב ה, ט). גם הגאון מווילנה, שדבריו הובאו לעיל בעניין הקשר בין הגשמים לתחיית המתים, תולה את השם 'גבורות' בנקודה זו: "כי הגשמים אינן על הטבע כלל..."

⁹ "אייחס לו [לגשם] הנהגתי והשגחתי" (רח"ד שעוועל, כאן).

¹⁰ כמו שהבאנו לעיל במאמר זה, עמ' 264.

¹¹ וכן "פחד" מידתו של יצחק. עיין מכתב מאליהו ח"ב, עמ' 161.

כאשר אנו רואים שפעמים לא ירד כלל ופעמים ירד בכל יום ויום. ולכן נקרא גבורות גשמים שבזה ניכר גבורת ה' יותר מכל הדברים" (אדרת אליהו, דברים לג, א).

כך נראה לפרש את המאמר הידוע המובא בהמשך הסוגיה בתענית: "אמר ר' יוחנן, ג' מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח, ואלו הן: מפתח של גשמים, ומפתח של חיה ומפתח של תחיית המתים".¹² מי הם השליחים ומה הוא המפתח? הקב"ה ברא את העולם וסידר בו הנהגת כוחות טבע, ומלאכים ממונים על כל כוח שהם שליחיו. ה'מפתח' הם חוקי הטבע והמדע, שבאמצעותם אנו משפרים את תנאי חיינו. מהנדס בתים שלומד היטב הנדסה ומתכנן בניין, אין סיבה שלא יחזיק מעמד שנים רבות. וכן מהנדס מכונות שבונה מכונה, אגרונום האחראי על מטע, רופא המרפא חולים ושאר אנשי מדע.

ברם בשלשה תחומים, למרות התפתחות עצומה של המדע, אין למדענים שליטה על הנעשה. מדע המטאורולוגיה התקדם בצעדי ענק, היום חוזים סערות לפני התרחשותן, מזג אוויר נצפה שבוע מראש בדיוק רב, ושבועות מראש באופן כללי, אבל האם יש לנו שליטה עליו?¹³ האם אנו יכולים לתכנן אותו?¹⁴ המדע מאפשר לנו להתגונן במידה זו או אחרת מפגעי מזג האוויר, אבל לא להשפיע עליהם או למנוע אותם. מפתח זה נשאר בידי הקב"ה¹⁵ והוא משתמש בו כרצונו, בלא כפיפות לחוקי הטבע.

נסיים פרק זה על גבורות גשמים, בקטע פיוטי של הרב דסלר המתאר את גבורת הבורא בגשמים: "סיעות סיעות של עננים, נעים ונדים מקצה העולם

¹² הגמרא מצטטת פסוקים שבכל אחד מהם מוזכר "מפתח" הקשורים לשלשת התחומים האלו. והגר"א הביא רמז לשלושת המפתחות הללו שלא נמסרו לשליח ונשארו בידי ה'. בתיאור הציף שהיה על מצח הכהן הגדול נאמר: "פתוחי חתם קודש לה" (שמות כח, לו), והעיר על זה הגר"א: "פתוחי חתם, ראשי תיבות חיה, תחיה, מטר - קודש לה", רצונו לומר שפתוחי [המפתחות] חתם קודש לה' ולא נגע בהם זר" (קול אליהו, פרשת תצוה, אות עו).

¹³ פתגם אנגלי אומר: "על מזג האוויר אפשר לדבר, אבל אי אפשר להשפיע".
¹⁴ כך גם לגבי מפתח של חיה, המדע התפתח מאוד, שכפולים גנטיים, עוברים מוקפאים וכיוצא באלו. כלום יש למדע תשובה לכל עקרה? כלום יכול המדע לחדור לסוד היווצרות החיים וליצור "זרע"? וגם לגבי תחיית המתים - שכלולים עצומים, הארכת תוחלת החיים ושיפור איכות החיים והבריאות מדהימים. אבל מי שהגיעה שעתו, גם אלף פרופסורים לא יעזרו לו.

¹⁵ תוספות מעירים שמפתח של גשמים ושל תחיית המתים נמסר לאליהו (מלכים א' יז, וראה סנהדרין קיג, ע"א) ומפתח תחיית המתים - לאלישע (מלכים ב' ד). "לא שלא נמסרו מעולם, אלא לא נמסרו לשליח, להיות לעולם ממונה עליהם" (תענית ב, ע"ב תוד"ה שלשה) מכאן שגם הקב"ה לא משתמש בהם בלא שום הגיון וסדר, אבל אינו מוגבל לחוק הטבע.

לקצהו. ימים גדולים של מים שלעיתים מתפוררים לחלקים דקי דקים של מים המתאדים, וחוזרים ומתקבצים לעבים רבים ועצומים... נוטפים ארצה בטיפות אין מספר וחודרים לבטן האדמה ומשקים אותה עד הגיעם לשכבות הסלע ובוקעים להם דרכים ועושים נהרות ויאורים בבטן האדמה¹⁶ וזורמים שם עד שתעכבם שוב שכבת סלעים, ופורצים למעלה ונעשים מעיינות המתחברים שוב לנהרות ההולכים אל האוקיינוס, ועולים שוב למעלה ומתקבצים לעננים ענקיים מאוד, וכשמתקררים למעלה יורדים כגשם ונספגים שוב בעובי האדמה וחוזר חלילה".

"ולפעמים האוויר חם ולח מאוד, ומתקבץ לחץ של אדים ממיליוני טונות מים שעולים למעלה, והלחץ גדל משעה לשעה ומתהווה רוח עזה שמתחילה להסתובב והולכת וגוברת בעוצמה רבה, וכך מתהוות הסערות הנוראות ה"הוריקנים" אשר יחריבו כל שימצאו בדרכם. כוחות אדירים כאלו, ובתנועה מתמדת ובדקדוק נפלא לפי משפטו יתברך על בני אדם [כמאמרם ז"ל בראש השנה יז, ע"ב, שיש ומוריד גשמים מועטין במקום ובזמן שצריכים להם. ויש שמוריד גשמים מרובים במקום ובזמן שאינם ראויים],¹⁷ הרי שכל טיפה וטיפה שמכל מיליוני הטיפות של מים מכוונת היכן תיפול ומה תפעל אם לחיים, אם לשבט כנ"ל. מה נוראה היא הגבורה!" (מכתב מאליהו ח"ג, עמ' 76-77).

ד. תפילת הגשם - זכות אבות

המשנה שהבאנו לעיל שואלת, "מאימתי מזכירין גבורות גשמים?" והיא מביאה מחלוקת תנאים: "רבי אליעזר אומר, מיום טוב הראשון של חג. רבי יהושע אומר, מיום טוב האחרון של חג" (תענית א, א). וכך נפסקה הלכה בשו"ע: "מתחילין לומר בברכה שניה 'משיב הרוח ומוריד הגשם' בתפילת מוסף של יו"ט האחרון של החג. אסור להזכיר הגשם עד שיכריז השליח צבור" (שו"ע, או"ח קיד, א-ב). והעיר הרמ"א: "ויש אומרים שקודם שמתחילין מוסף מכריז השמש 'משיב הרוח' כדי שהצבור יזכירו בתפילתן, וכן נוהגין" (שם, ס"ב). ואכן לפי נוסח אשכנז נאמרת תפילת הגשם, לפני תחילת מוסף שבלחש, ולפי נוסח ספרד היא נאמרת בתחילת חזרת הש"ץ.

¹⁶ המכונים "אקוויפר" - מי תהום.
¹⁷ הסוגריים במקור במכתב מאליהו.

התפילה מורכבת מכמה פיוטים, שהעיקרי שבהם ושנהוג לאמרו הוא הפיוט "זכור אב",¹⁸ ולאחריו ההכרזה "משיב הרוח ומוריד הגשם". בפיוט ששה בתים המתחילים במילה "זכור", ובכל אחד מהם ארבע שורות, הפותחות באותיות הא"ב לפי סדר רץ.¹⁹ הבתים נאמרים ע"י החזן, ואילו הפזמון החוזר נאמר על ידי הקהל, והוא מתחלף בין הביטויים "בעבורו אל תמנע מים" ו"בצדקו [או "בצדקם"] חון חשרת [=ענני] מים". גם כל שורה בפיוט חותמת במילה "מים", סך הכל שלושים פעמים "מים". בפיוט אנו מבקשים מהקב"ה שיחון אותנו בגשמים ובמים בזכות אבות האומה. כל בית מתאר את צדקתו ואת זכויותיו של אחד מאבות האומה: אברהם, יצחק, יעקב, משה, הכהן הגדול, והבית האחרון את זכויותיהם של שנים עשר השבטים. אנו נבאר את הפיוט לפי פשוטו ונפרט את הפסוקים ומאמרי חז"ל הרמוזים בו.

1. בית ראשון: אברהם

"זכור אב נמשך אחריו כמים" - אברהם הפיץ בעולם את תורת ה' שנמשלה למים, וגם היה עניו כמים ההולכים ממקום גבוה למקום נמוך²⁰ באמרו "ואנכי עפר ואפר" (בראשית יח, כז).

"ברכתו כעץ שתול על פלגי מים" - הביטוי לקוח מפרק הפתיחה של תהילים: "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים... והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו ועלהו לא יבול" (תהילים א, א-ג). גם בנבואת ירמיהו נאמר: "ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו" (ירמיהו יז, ז). הביטוי בנביא רומז למידת הביטחון, ואכן אברהם הוא בעל ביטחון בהשגחת ה' הן במלחמתו כנגד כוחות רשע חזקים ממנו,²¹ והן בשליחת אליעזר לארם נהריים למצוא כלה רצויה ליצחק.²²

¹⁸ כנראה, חובר ע"י רבי אלעזר הקליר ראש הפייטנים. תוספות מביא שהוא התנא ר' אלעזר ברבי שמעון (חגיגה יג, ע"א, ד"ה ורגלי). הרשב"א כתב, שהוא רבי אלעזר בן ערך (תשובות ח"א סי' תסט), ויש עוד דעות.

¹⁹ מנין אות הא"ב הוא 22, וכדי להשלים לעשרים וארבע שורות, יש לאותיות האחרונות "ש" ו"ת" שורות כפולות.

²⁰ "א"ר חנינא בר אידי, למה נמשלו דברי תורה למים?... לומר לך, מה מים מניחים מקום גבוה והולכים למקום נמוך, אף דברי תורה אין מתקיימים אלא במי שדעתו שפלה" (תענית ז, ע"א).

²¹ "וישמע אברם כי נשבה אחיו [=לוט] וירק את חניכיו ילידי ביתו שמונה עשר ושלוש מאות וירדוף עד דן... ויכם וירדפם..." (בראשית יד, יד-טו).

²² "ה' א-להי השמים... הוא ישלח מלאכו לפניך ולקחת אשה לבני משם" (בראשית כד, ז).

"גננתו הצלתו מאש וממים" - הקב"ה הגן [גננתו] על אברהם בשעה שנמרוד השליכו לכבשן האש: "בשעה שהפיל נמרוד הרשע את אברהם לכבשן האש... אמר הקב"ה: אני יחיד בעולמי והוא יחיד בעולמו, נאה ליחיד להציל את היחיד" (פסחים קיח, ע"א). וממים - בשעת ההליכה לעקידה: "כיון שלא שמעו לשטן הלך ונעשה לפניהם כנהר גדול שלא יוכלו לעבור... עמדו להם המים עד צואריהם. תלה אברהם עיניו לשמים, אמר, רבון העולמים, אם טובע יצחק בני היאך יתייחד שמך? מיד גער הקב"ה בשטן והלך לו" (ילקוט שמעוני וארא, רמז צט).

"דרשתו בזרעו על כל מים" - בפירוש מטה לוי הסביר: "צרפת וניסית אותו אם יהרהר אחר מידותיך בבואו לארץ כנען. בזרעו התבואה על כל מים די סיפוקו [בארם נהרים], ובבואו היה רעב בארץ ולא הרהר אחר מידותיך". ובמדרש נאמר, "כיון שיצא, קפץ עליו רעבון, ולא קרא תיגר ולא הקפיד" (בראשית רבה מ, א).

2. בית שני: יצחק

"זכור הנולד בבשורת יוקח נא מעט מים" - מבוסס על דברי אברהם למלאכים שבאו לבשר על הולדת יצחק: "יוקח נא מעט מים ורחצו רגליכם" (בראשית יח, ד). פסוק זה מביע הן את החסד הגדול של אברהם, והן את מלחמתו בעבודה זרה: "כסבור שהם ערביים, ומשתחוים [לע"ז] לאבק רגליהם, והקפיד שלא להכניס ע"ז לביתו" (רש"י כאן; בבא מציעא פו, ע"א). אכן זה שבחו של אברהם, אבל הוא נאמר בעת הבשורה על הולדת יצחק.

"ושחת להורו²⁵ לשחטו ולשפך דמו כמים" - מעשה העקדה אמנם נזקף לזכות אברהם "והא-להים ניסה את אברהם" (בראשית כב, א), אבל בפועל היא נקראת על שם יצחק, עקדת יצחק, שכן יצחק היה אז בן שלושים ושבע, והבין בדיוק לאן ולשם מה הולכים. "וילכו שניהם יחדיו" (בראשית כב, ח), "ואע"פ שהבין יצחק שהוא הולך לישחט וילכו שניהם יחדיו בלב שוה" (רש"י שם שם). אכן פעולת העקדה עצמה, למרות היותה שולית ואינה באמת חלק מהניסיון, הפכה לשם של הניסיון כי הייתה יוזמה של יצחק: "בשעה שבקש אברהם לעקוד את יצחק בנו אמר לו: 'אבא, בחור אני, וחוששני שמא יזעזע גופי מפחד הסכין ואצערך, ושמא תפסל השחיטה ולא תעלה לך לקרבן. אלא כפתני יפה

²⁵ להורו - לאביו. יחיד של הורים, מי שהרהר אותו.

יפה'. מיד 'ויעקוד את יצחק בנו', כלום יכול אדם לכפות בן ל"ז, אלא לדעתו" (בראשית רבה נו, יא).²⁴

"זהר גם הוא לשפוך לב כמים" - רומז לשותפותו של יצחק בעקדה שהתבארה לעיל וגם על הנאמר "ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו" (בראשית כה, כא), שתפילתו עושה פירות, שנאמר 'ויעתר לו ה' (שם שם); ועוד, כידוע, יצחק תיקן תפילת מנחה (ברכות כו, ע"ב).

"חפר ומצא בארות מים" - כנאמר "וישב יצחק ויחפור את בארות המים אשר חפרו בימי אברהם אבא ויסתמום פלישתים" (בראשית כו, יח). הבאר היא מקור מים לשתות בפה הגשמי, אבל רמז גם למים של תורה, שהפלישתים סתמו אחרי מות אברהם, ויצחק שב וחפר אותן והפיץ שוב את שם ה' בעולם.

3. בית שלישי: יעקב

"זכור טען מקלו ועבר ירדן מים" - מבוסס על תפילת יעקב לפני המפגש עם עשו "קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך, כי במקלי עברתי את הירדן הזה ועתה הייתי לשני מחנות" (בראשית לב, יא).

רש"י מפרש לפי הפשט: "לא היה עמי לא כסף ולא זהב ולא מקנה, אלא מקלי לבדי [=כי רק עם המקל עברתי...]" אולם מביא גם מדרש אגדה: "נעץ מקלו בירדן ונבקע הירדן". וכך מביא הרח"ד שעוועל: "כיון שהגיע לירדן לא היה יודע מה לעשות. תלה עיניו לקב"ה ואמר: ריבוני, אתה יודע שאין עמי כלום אלא המקל הזה. אמר לו: הכה את הירדן ועבור, וכן עשה. אמר לו: סימן זה לבניך, כשם שנקרע הירדן מלפניך, כך עתיד ליקרע לפני בניך" (תורה שלמה בראשית לב אות סז, בשם מדרש ילמדנו).

"יחד לב וגל אבן מפי באר מים" מכוון לסיפור הידוע על בואו של יעקב לחרן, "וירא והנה באר בשדה והאבן גדולה על פי הבאר... ויהי כאשר ראה יעקב את רחל... ויגש יעקב ויגל את האבן מעל פי הבאר וישק את צאן לבן אחי אמו" (בראשית כט, ב-י). רש"י פירש: "ויגל את האבן - כמי שמעביר את הפקק מעל הצלוחית. מלמד שהיה כוחו גדול" (רש"י שם שם). והסביר ר' חיים שמואלביץ: "אין הכוונה כפשוטו על כח גופני, כאשר אמר בעל הפיוט בתפילת גשם 'יחד לב וגל אבן מפי באר מים, בעבורו אל תמנע מים', אין אנו מבקשים מים מאת

²⁴ על זה הארכתני בעיוני פרשה בראשית, עמ' 99, "למה נקרא הניסיון עקידה".

הקב"ה בזכות גבורתו הגופנית של יעקב, אלא כוחו היה על ידי ייחוד לב וגל אבן - ייחוד את לבו ובכוחו זה פעל מה שלמעלה מכח אנוש לפעול" (שיחות מוסר, תשל"א, עמ' טו).²⁵ וכן פירש במטה לוי: "ייחד לבו ובטח בקב"ה שיעזרהו".

ה'שם משמואל' הסביר את ה"ייחוד לב" של יעקב על פי המדרש: "והאבן גדולה על פי הבאר - זה יצר הרע" (בראשית רבה ע, ח). הוא מצטט גם את הגמרא: "ואהבת את ה' א-להיך בכל לבבך" - בשני יצריך, ביצר הטוב וביצר הרע" (ברכות נד, ע"א), ומפרש עפ"ז: "וזהו ייחוד לב', שמשני לבבות נעשה לב אחד... ובזה שייחד לב, בזה עצמו גלל את האבן - זה היצה"ר, מפני הבאר להשקות את הכלל כולו" (שמ"ע ושמח"ת, תרע"ג, עמ' ריח).

"כנאבק לו שר בלול מאש וממים" - רומז למאבק של יעקב עם שרו של עשיו: "ויוותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו עד עלות השחר" (בראשית לב, כה) - זה שרו של עשו (רש"י כאן; בראשית רבה עז, ג). מדוע המלאך בלול מאש ומים? ישנו מדרש ידוע, "המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו" (איוב כה, ב) 'המשל' - זה מיכאל. 'פחד' - זה גבריאל. 'עושה שלום במרומיו' - אפילו העליונים צריכים שלום" (ילקוט שמעוני ח"ב, רמז תתקב). אבל מדובר בשני מלאכים שונים - של "חסד" ושל "דין", שה' עושה שלום ביניהם.²⁶ אכן, במדרש אחר מצאנו המשך: "אמר רבי אבין, לא סוף דבר בין מלאך למלאך, אלא אפילו במלאך עצמו הוא עושה שלום" (במדבר רבה יב, ח).²⁷

המלאך שנלחם עם יעקב, שרו של עשו היה בו אש [של גיהנם אולי] "מה עשה? נתן אצבעו בארץ, התחילה הארץ תוססת אש, אמר לו יעקב: בזה אתה

²⁵ עיין שם במאמר "ייחד לב", ר' חיים מביא דוגמאות רבות לכוח הרצון שמסוגל לחולל דברים על-אנושיים.

²⁶ השם משמואל (שמ"ע ושמח"ת, תרע"ט, עמ' רמה) האריך מאד בענין השלום ששם ה' בין מלאך האש למלאך המים, עיין שם בדבריו.

²⁷ יש לציין, שבתורת הח"ן הדינים משולים לאש, שנאמר "כי באש ה' נשפט" (ישעיהו סו, טז), והחסדים משולים למים, שעל העולם שנברא ממים נאמר "עולם חסד יבנה". ולפי זה גם יצירת העולם היא בלילה של אש ומים: "בראשית ברא א-להים" (בראשית א, א), ולא אמר ברא ה', שמתחילה עלה במחשבה לבראותו במידת הדין, וראה שאין העולם מתקיים, הקדים מידת הרחמים ושתפה למידת הדין. והיינו דכתיב (בראשית ב, ד) 'ביום עשות ה' א-להים ארץ ושמים" (רש"י, בראשית א, א; בראשית רבה יב, טו). גם במכת הברד עשו המים והאש שלום: "ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד" (שמות ט, כד) - "נס בתוך נס, האש והברד מעורבים, והברד הוא מים, ולעשות רצון קונם עשו שלום ביניהם" (רש"י שם שם; שמות רבה יב, ד).

מפחיד אותי? אני כולי אש שנאמר: 'והיה בית יעקב אש' (עובדיה א, יח) (בראשית רבה עז, ב). אכן גם מיכאל מעורב במלחמה זו: "כיון שראה הקב"ה שהוא מתיירא מעשו שלח לו מיכאל²⁸ לעשות עמו מריבה" (תנחומא בובר וישלח, ז) המלאך של האש נוצח בידי מיכאל מלאכו של ישראל מלאך המים. כשם שהמים מכבים את האש במגע איתה, [=בלילה], כך כבתה אישו של ס"מ שרו של עשו ע"י בלילתה במי מיכאל שר ישראל.

"לכן הבטחתו היות עמו באש ובמים" - מי שנלחם בשרו של עשו, בשטן, ביצר הרע הבלול מאש ומים זוכה במידה כנגד מידה להגנת הקב"ה מאש ומים. ייתכן, שהכוונה להבטחת הקב"ה ליעקב, "והיה זרעך כעפר הארץ... ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך הנה אנוכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך והשיבותיך בשלום אל האדמה הזאת כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך" (בראשית כח, יד-טו). נכון שהפסוק אינו מזכיר פגעי אש ומים במפורש, אבל "ושמרתך בכל אשר תלך והשיבותיך בשלום" ודאי כולל גם את אלו. הבטחה להצלה מאש ומים מפורשת בנביא. הנביא ישעיהו מנבא ליעקב, הוא ישראל: "ועתה כה אמר ה' בוראך יעקב ויוצרך ישראל, אל תירא... כי תעבור במים אני ובנהרות לא ישטוף. כי תלך במו אש לא תכוה, ולהבה לא תבער בך" (ישעיהו מג, א-ב).

ד. תפילת הגשם - זכות משה

4. בית רביעי: משה

הבית הרביעי של תפילת הגשם מדבר על זכות משה שבצדקו אנו מבקשים "חון חשרת מים". בית זה קשה מאוד להבנה, שכן הסיפא שלו עוסקת בחטאו של משה. וכיצד יעמוד החטא לזכות עם ישראל? הבית פותח בשני אירועים בחיי משה הצעיר.

"זכור משוי בתיבת גמא מן המים" - השורה הראשון נבחר מן הסתם משום שהוא מסביר את השם משה שנבחר [גם ע"י הקב"ה וגם בתורה] מתוך השמות

²⁸ מיכאל הוא השר של ישראל, ולכן "מימיני מיכאל" (ק"ש על המיטה), "מיכאל שר ישראל" (פיוט 'המבדיל בין קודש לחול'), מחברו יצחק הקטן. [המקור לכך: דניאל י, יג; שם, כא; ברכות ד, ע"ב ועוד. תודה לעורך ר' איתאל סופר על ההפניות, אם כי שם לא מוזכר בפירוש "שר ישראל"].

הרבים שהיו למשה.²⁹ "ויגדל הילד ותביאהו לבת פרעה ויהי לה לבן ותקרא שמו משה ותאמר כי מן המים משיתיהו" (שמות ב, י).³⁰ ובפשט: משה ניצל ע"י המים, והציל את העשוקים במים.

"נמו [=אמרו] דלה דלה והשקה צאן מים" - רומז כמובן לסיפור הצלת בנות יתרו מהרועים, "ויבואו הרועים ויגרשום ויקם משה ויושיען וישק את צאנם... ותאמרנה איש מצרי הצילנו מיד הרועים וגם דלה דלה לנו וישק את הצאן" (שמות ב, יז-יט). ייתכן, שפרט זה בעברו הרחוק של משה מוזכר מפני שהוא מראה את חסדו הגדול של משה, והרגישות שלו לכל סבל הזולת. בתורה יש שלשה מקרים של חסדי משה בדירוג של "לא זו אף זו". משה מתערב לא רק בריב בין גוי ליהודי, "ויך את המצרי ויטמנהו בחול" (שמות ב, יב); אלא אף בריב בין שני יהודים שבו לא מופיע מוטיב לאומי: "ויאמר לרשע למה תכה רעך" (שם שם, יג); ואף בריב של גויים, שלכאורה אין לו עניין בדבר, והוא בחינת זר מתעבר על ריב לא לו - ואעפ"כ "ויקם משה ויושיען".

"סגולך עת צמאו למים" - אכן בתורה נזכר פעמים אחדות, שמשה הציל את העם בשעה שהוא נזקק למים.³¹ ברם מתוך ההמשך מבינים רוב המפרשים שהכוונה לסיפור חטאו של משה.

"על הסלע הך ויצאו מים" - רומז לאמור, "ודברתם אל הסלע... וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים" (במדבר כ, יא) והתמיהה עולה מאליה, חטא כה גדול של משה, שהוא נענש עליו קשות: "יען אשר לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם" (שם שם יב) - האם יוכל לעמוד לזכות משה "שבצדקו חון חשרת מים"?

לפני שנסביר את גדלותו של משה גם בתוך ה"חטא", נעיר, שיש מפרשים שהפיוט אינו מתייחס כלל למקרה שבו חטא משה, שהרי בפרשת בשלח נאמר במפורש שאחרי תלונות העם על חוסר מים נצטווה משה, "והכית בצור ויצאו

²⁹ "ששה שמות נקראו לו: ירד, חבר, יקותיאל, אביגדור, אבי סוכו, אבי זנוח, אף טוביה שמו, בן נתנאל שמו (ויקרא רבה א, ב; ילקוט שמעוני שמות, רמז קפו).

³⁰ חז"ל דרשו: "שכרן של גומלי חסדים אע"פ שהרבה שמות היו לו למשה, לא נקבע לו שם בכל התורה אלא כמו שקראתו בתיה בת פרעה. ואף הקב"ה לא קראו שם אחר" (שמות רבה א, כו).

³¹ למשל: א. במרה "וילונו העם על משה לאמר מה נשתה" (שמות טו, כד). ב. ברפידים "ויחננו ברפידים ואין מים לשתות העם" (שם יז, א). ג. בקדש "ומים אין לשתות" (במדבר כ, ה). ד. בערבות מואב "אסוף את העם ואתנה להם מים" (במדבר כא, טז).

ממנו מים" (שמות יז, ו).³² ברור שתפילת גשם אמורה לבא בזכותו של מי שהביא לעם מים בשעת צמא גדול. ויש מביאים ראיה לתירוץ זה מלשון הפיוט 'סגולין' עת צמאו למים' כי הלשון "ויצמא שם העם למים" מופיעה רק במעשה רפידים, שבו נצטווה משה להכות בסלע ולא במעשה קדש, שבו נצטווה משה לדבר אל הסלע. וממילא נופלת הקושיה לגמרי.³³

נקודת המוצא בהסבר העניין היא הפסוק, שבו אומר משה לבנ"י "ויתעבר ה' בי למענכם" (דברים ג, כו). המילה 'למען' משמשת בדרך כלל לתיאור תכלית שמגמתה חיובית. כגון: "למען ירבו ימיכם" (שם יא, כא), "למענכם שולחתי בבלה" (ישעיהו מג, יד). וכן העיר רש"י הירש: "למען אינו מתאר את הסיבה ואת הגורם, אלא את התכלית [=המטרה] (דברים ג, כו). ולפי זה המילה "למענכם" כאן אינה לכאורה במקום, שכן איזו תועלת הפיקו בנ"י מעונשו של משה. יותר מתאים היה לומר 'ויתעבר ה' בי בגללכם'. כך תרגם יונתן כאן 'ורגז ה' עלי בגלליכוך',³⁴ וכך אומרת התורה עצמה להלן "גם בי התאנף ה' בגללכם" (א, לז).

ייתכן לומר, שלא רק ה' התעבר במשה והענישו למען בנ"י, אלא גם עצם החטא של משה היה למען בני ישראל. יש מפרשים, שמשה חטא כדי שלא ייתלה הסרחון של התלונות רק בבני ישראל, כעין שאמרו חז"ל מפורשות על אהרן בחטא העגל: "וירא אהרן ויבן מזבח" (שמות לב, ה), אמר אהרן: אם בונים הן אותו, הסרחון נתלה בהם. מוטב שיתלה הסרחון בי ולא בישראל" (ויקרא רבה י, ג). אשר על כן מדגישה התורה שהריב היה ריב של כל העדה, אע"פ שרק משה נענש. "המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה'" (במדבר כ, יג), "כאשר מריתם פי במדבר צין במריבת העדה" (שם כז, יד). ואם כן, משה הקריב את הרוחניות שלו למען כלל ישראל, ובזכותו חון חשרת מים.

תירוץ נוסף בנוי על הגמרא, שמסבירה כי משה נקבר מול בית פעור כדי לכפר על מעשה פעור" (סוטה יד, ע"א). התוספות שם מביאים מדרש אגדה ש"כל

³² בספרי עיוני פרשה במדבר, עמ' 157, הסברתי מדוע בתחילת המסע ברפידים נצטווה משה להכות בסלע - "והכית בצור ויצאו ממנו מים" (שמות יז, ו), ואילו אחרי ארבעים שנה בקדש נצטווה אמנם לקחת את המטה, אבל לדבר אל הסלע - "ודברתם אל הסלע" (במדבר כ, ז). שם בעמ' 105 הסברתי את חטאו של משה.

³³ מובא בספר כמוצא שלל רב של הרב א' רוזנטל, סוכות, עמ' תי, בשם הרב משה אהרן רוזנטל, רב ומו"צ שכונת רוממה. ועיין שם שהביא עוד כמה הסברים לחטאו של משה שנבע ממידותיו הטהורות.

³⁴ וכן פירש רש"י כאן: "למענכם - אתם גרמתם לי".

שנה ושנה בעת שחטאו ישראל בבנות מואב, באותו הפרק בית פעור עולה למעלה כדי לקטרג ולהזכיר עוון. וכשהוא רואה קברו של משה חוזר ושוקע. שמשה רבינו שקעו בקרקע עד חוטמו" (שם, תוד"ה מפני מה). ועוד שנינו במדרש: "כי לא תעבור את הירדן הזה" - אמר לו הקב"ה למשה אם אתה נקבר כאן אצלן, בזכותך הם באים עמך" (דברים רבה ב, ה), ופירש העץ יוסף: "כי תחית המתים עיקרה ויסודה רק בארץ ישראל ולכן אמר שמתי חו"ל מתגלגלין והולכים עד א"י, אלולא משה שנקבר בחו"ל אז לא תהיה תחיה בחו"ל. אם לא מפני זכותו שגזר הקב"ה על מתי חו"ל שיחיו". וגם אלו סיבות טובות לאיזכור צדקתו של משה בעניין הכאת הסלע, והעונש שקיבל על זה לטובת עם ישראל.

והספורנו פירש: "למענכם" - מפני שהייתי מתאוה לקיים אתכם בה, שלא תגלו ממנה לעולם, והוא כבר נשא ידו להפיל זרעכם בגויים" (ספורנו ג, כו). ייתכן שאת כוונתו מסביר המלבי"ם: "ופה גילה שעושה זאת לטובת ישראל. שאם היה משה נכנס לארץ, אף שלא בתורת מנהיג, בכל זאת היה המקדש נבנה תיכף על ידו באופן שלא יחרב לעולם. וזה היה רעה לישראל. כי אז כשנתחייבו על חטאתם היה מכלה [זעמו] על ישראל עצמם. משא"כ כשנבנה המקדש שלא ע"י משה, כשחטאו החריב המקדש וכלה חמתו על העצים והאבנים"³⁵ (מלבי"ם ג, כו). בגלל כל אלו, חטאו של משה נעשה לטובת ישראל, ומראה את צדיקותו, ועל כן "בזכותו חון חשרת מים".

ה. תפילת הגשם - בזכות הכה"ג ועמ"י

5. בית חמישי: הכהן הגדול

בבית החמישי אנו מבקשים גשם לא בזכות אישיות מסוימת כמו בארבעת הבתים הקודמים [שלשת האבות ומשה] אלא בזכות הכהן הגדול אשר במשך דורות התקדש ונשא על כתפיו את עיקר משא עבודת יום הכפורים.

---

³⁵ "אלא פקודי המשכן משכן העדות" (שמות לח, כא) - שני פעמים, רמז למקדש שנתמשכן בשני חורבנין על עוונותיהם של ישראל" (רש"י שם שם; תנחומא פקודי, ה). וכן דרשו חז"ל: "מזמור לאסף? (תהילים עט, א) - קינה לאסף! מזמר אני ששפך הקב"ה חמתו על העצים ועל האבנים ולא שפך חמתו על ישראל" (איכה רבתי ד, טו). המדרש דורש כן גם לגבי דוד "לא תבנה בית לשמי כי דמים רבים שפכת" (דברי הימים א' כב, ח) - שאם אתה בונה אותו הוא קיים ואינו חרב... גלוי לפני שהם עתידים לחטוא ואני מפיג חמתי בו ומחריבו, והן ניצולין" (ילקוט שמעוני ח"ב, רמז קמה).

"זכור פקיד שתות טובל חמש טבילות במים" - פקיד שתות הוא איש הממונה [המופקד] על בית המקדש שבמרכזו היתה אבן השתייה. במשנה נאמר: "משנטל הארון, אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים, ו'שתיה' היתה נקראת" (יומא ה, ב), ובגמרא מסבירים: "תנא שממנה הושתת העולם" (יומא נד, ע"ב). כידוע, ביום הכפורים היה הכהן הגדול עובד עבודות חוץ בבגדי זהב, ועבודות פנים בבגדי לבן. ובמשנה שנינו: "חמש טבילות ועשרה קדושין טובל כ"ג ומקדש בו ביום" (יומא ג, ג), ולזה רומז ההיגד "טובל חמש טבילות במים".

במשפט הבא ישנה מילה קשה: **"צועה ומרחיץ כפיו בקדוש מים"** - מטה לוי פירש 'צועה' שם נרדף לרוחץ: "הסיר כל לחלוחית העוונות ומרחיץ ידיו במים". ויש מסבירים צועה מלשון הרקה כמו בירמיהו: "ושלחתי לו צועים וצועהו וכליו יריקו ונבליהם ינפצו" (מח, יב) רש"י: "צועים - מריקים וכן 'מהר צועה להפתח' (ישעיהו נא, יד) - הוא הילוך המעים בשלשול" (שם שם). וכאן משמעו שהכהן הגדול התנקה והתרוקן מכל עוונותיו, כדי שיוכל לעסוק בכפרת חטאי בני ישראל.³⁶

"קורא ומזה טהרת מים" - מתייחס לשתי עבודות חשובות של הכה"ג ביום הכיפורים כנאמר במשנה: "בא לו כהן גדול לקרות... וקורא עומד וקורא אחרי מות' ואך בעשור'... (ז, א). ייתכן, שהכוונה לקריאה שבליל יוכ"פ, "אם רגיל לקרות קורא, ואם לאו קורין לפניו" (א, ו). הזאות הכהן הגדול מתוארות בהרחבה בפרק ה' במסכת יומא. 'טהרת מים' מכוון לטבילות עם החלפת הבגדים (ג, ג).

"רוחק מעם פחו כמים" - עם ישראל מכונה כאן "עם פחו כמים", חוטאים, כמו ראובן שעליו נאמר "פחו כמים אל תותר" (בראשית מט, ד). או שמא יש כאן ביטוי לשבחם של ישראל, שהקדימו נעשה ונשמע, והם מכונים בפיו של ההוא צדוקי, "עמא פיזוא, דקדמיתו פומייכו לאודנייכו [עם פיזו, שהקדמתם פיכם לאזניכם]... ברישא איבעיא לכו למשמע, אי מציתו - קבליתו, ואי לאו - לא קבליתו" [קודם תשמעו, ואז תחליטו אם תקיימו]. רבה השיב להוא צדוקי, "אנן דסגינן בשלימותא - כתיב בן 'תומת ישרים תנחם' [רש"י: התהלכנו עמו בתום

³⁶ מערכת העיכול וההפרשה שבגוף היא הדגם הראשוני והפרימיטיבי של תשובה. היינו, האפשרות להתנקות מהצואה והפרש הגשמיים, משמשים משל ליכולת להיטהר מהטינופת הרוחנית, מהעוונות ומהחטאים. ויש לזכור שהאדם נברא בטבע של התנקות [תיתי משמע], וזה אולי מקורו של הביטוי "מוסר כליות", המתאר צער על מעשה רע ורצון לטהרה רוחנית, בדימוי של אבר שמופקד על ההתנקות הגשמית.

לב, כדרך העושים מאהבה וסמכנו עליו שלא יטעננו בדבר שלא נוכל לעמוד בו" (שבת פח, ע"א). הכהן הגדול הזה הורחק מהעם כי "שבעת ימים קודם יוהכ"פ מפרישין כהן גדול מביתו ללשכת פלהדרין" (יומא א, א, א) כדי שיהיה טהור ביום הכיפורים וכדי שיתרגל בעבודה. גם במשך ימי השנה היה הכהן גדול, מורם ומרוחק מהעם לשם כבוד ותפארת.³⁷

6. בית שישוי: עם ישראל

הבית המסיים מבקש גשם בזכות עם ישראל שדבק בקב"ה בכל שנותיו.

"זכור שנים עשר שבטים שהעברת בגזרת מים" - רומז לבקיעת ים סוף המתוארת בפרק י"ז בספר שמות, ושעליה נאמר "לגזור ים סוף לגזרים כי לעולם חסדו" (תהילים קטו, יג).

"שהמתקת למו מרירות מים" - מתייחס לנס המתקת המים במרה: "וילינו העם על משה לאמור מה נשתה ויצעק אל ה' ויורהו ה' עץ וישלך אל המים וימתקו המים". (שמות טו, כד-כה). מן הסתם נבחרו שני ניסים אלו, קריעת ים סוף, והמתקת המים להזכיר את שליטת ה' במים, ולפיכך בקשתנו "בצדקם חון חשרת מים".

"תולדותם נשפך דמם עליך כמים" - להיגד זה אין צורך להביא מקורות. חיי אומתנו הם המקור לכך שבמשך כל הדורות נדרשו יהודים למסור נפשם וגופם על קידוש ה'. אכן, בהידור רב נתקיים בנו הפסוק "בדמייך חיי" (יחזקאל טז, ו). ולמרות היות האומה "זרויה בין מכעיסיה", עם כל זה היא "חבוקה ודבוקה בך" (מהפיוט 'אום אני חומה').

ועל כן בקשתנו: "תפן כי נפשנו אפפו [סבבו] מים" - וצרות רבות ורעות, ועליך הורגנו כל היום. בפסוקים רבים בתהילים, נמשלו הצרות למים: "ימשני ממים רבים" (יח, יז), "באו מים עד נפש" (סט, ב), "באתי במעמקי מים" (שם, ג), "אזי עבר על נפשנו המים הזידונים" (קכד, ה). "עשה למען הרוגים על שם קדשך... טובחים על יחודיך... באי באש ובמים על קידוש שמך" (מתוך תפילת 'אבינו מלכנו'). ועל כן הכרזתנו ובקשתנו "שאתה הוא א-להינו משיב הרוח ומוריד הגשם. לברכה ולא לקללה, לחיים ולא למוות, לשובע ולא לרזון".

³⁷ בזה הרחבתי בעיוני פרשה ויקרא, עמ' 264 ואילך, 'קדושת הכהן הגדול'.

